

Skript

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Interview: Voorbij l'art pour l'art. Interview met Annelien de Dijn
Auteurs: Maaïke de Jongh en Pouwel van Schooten
Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 41.2, pp.
158-166. © 2019 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam
p-ISSN: 0165-7518
e-ISSN: 3051-2506

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

VOORBIJ L'ART POUR L'ART

Interview met Annelien de Dijn

Maaïke de Jongh en Pouwel van Schooten

De Franse en Amerikaanse Revoluties van de late achttiende eeuw zijn onder historici en het grote publiek inmiddels gemeengoed. Is er over dit democratische succesverhaal nog wel iets nieuws te vertellen? Volgens prof. dr. Annelien de Dijn, sinds 2018 hoogleraar moderne politieke geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, is dit wel het geval. 'Ik denk dat het verhaal over de achttiende-eeuwse egalitaire revoluties een mooi tegenverhaal is. Het is gaat niet zozeer om het leren van de geschiedenis, maar het inspireren.' In haar ideeëngeschiedenissen rondom deze revoluties legt de Dijn verschillende ontwikkelingen binnen het denken over vrijheid, democratie en materiële gelijkheid bloot. Ontwikkelingen die door echoën naar het heden. In maart spraken *Skript*-redacteuren Maaïke de Jongh en Pouwel van Schooten haar over het concept vrijheid tijdens en na deze revoluties, de *Big History* wending binnen intellectuele geschiedenis en het gebruik van haar onderzoek als een '*usable past*'.

'De appel is niet ver van de boom gevallen.' Lachend vertelt De Dijn op haar Utrechtse kantoor waarom ze ooit ideeëngeschiedenis koos als haar vakgebied. Aanvankelijk koos ze voor geschiedenis, wellicht als een vorm van rebellie jegens haar vader, die hoogleraar was in de filosofie. Geschiedenis ging ogenschijnlijk over feiten, in tegenstelling tot de minder concrete filosofie. Uiteindelijk won haar interesse het van haar aanvankelijke verzet, en vond ze haar plek bij de ideeëngeschiedenis. 'Als ideeënhistoricus ben ik in eerste instantie vooral geïnteresseerd in de reconstructie van ideeën die mensen in het verleden hadden. In mijn geval gaat het hier over politieke vraagstukken. Daarnaast heb ik ook wel eens het hoedje van de politieke filosoof op, en doe ik normatieve uitspraken.'

ANTIDEMOCRATISCH LIBERALISME

De Dijn promoveerde aan de Katholieke Universiteit Leuven op een onderzoek naar de antidemocratische ideeën van achttiende- en negentiende-eeuwse Franse liberalen. Zij laten zien dat ook na de Franse Revolutie democratie niet vanzelfsprekend was. 'Ik beschrijf mijzelf als een overtuigd democraat. Maar juist daarom is het interessant dat een hele

groep mensen, die toch niet de stomste waren, het daar radicaal mee oneens waren.' Deze antidemocratische gedachten vloeiden vooral voort uit de nasleep van de Franse Revolutie. 'Ze waren getraumatiseerd door een aantal gebeurtenissen. Ten eerste door de Terreur. Het meest democratische moment tijdens de revolutie onttaarde als snel in een periode van politiek geweld.' Ten tweede worstelden de vroege liberalen met de schaduw van Napoleon Bonaparte. Een aantal van hen zagen de opkomst van de eerste Franse keizer als het kernargument waarom democratie niet kon werken. Als het volk een stem krijgt, liet deze geschiedenis immers zien, verkiezen ze een dictator. Om despotisme tegen te gaan moest een gezonde liberale staat anti-egalitaire en antidemocratische componenten hebben. Vandaag de dag zijn deze ideeën in expliciete vorm verdwenen, 'maar echo's van dat soort ideeën kom je vandaag nog wel tegen, zoals de angst voor de tirannie van de meerderheid.'

VRIJHEID EN GELIJKHEID: TEGENPOLEN?

In 2011 werd De Dijn aangenomen als universitair docent Politieke Theorie bij Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam. 'Dat was in het begin wel even aanpassen. Ik zag mijzelf vooral als een ideeënhistoricus, niet als een politiek filosoof.' Maar uiteindelijk was deze baan een erg nuttige ervaring. De Dijn werd geconfronteerd met de vraag over de relevantie van haar vakgebied. 'Fijn om te weten hoe Montesquieu precies dacht, maar wat hebben wij daar precies aan?' was een vraag die ze vaak te horen kreeg. 'En dat is een vraag die ik mij daardoor meer ben gaan stellen. Wat doen we eigenlijk met die reconstructies van historische ideeën en feiten? Wat hebben mensen die zich niet interesseren in die geschiedenis aan ideeëngeschiedenis?' In haar volgende boek gaat ze direct in op de relevantie van haar werk.

Naar verwachting verschijnt De Dijns tweede boek *Freedom: an unruly history* in 2020. In dit werk zet ze de geschiedenis van het concept 'vrijheid' uiteen vanaf de Klassieke Oudheid tot de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Hoewel het boek pas volgend jaar verschijnt, heeft het werk een lange voorgeschiedenis. 'Ik ben er al heel lang mee bezig. Ik had het initiële idee voor dit boek toen ik in Amerika woonde.' In 2009 was ze *visiting scholar* aan de Universiteit van California - Berkeley. 'Ik liep daar rond op de campus, en stuitte op een groep rechtse demonstranten. Ik weet niet of het studenten of herrieschoppers waren.' Ze droegen borden met een foto van de toenmalige president Barack Obama met een Hitlersnor en de leus '*socialism is not freedom*'. 'Ik vond dat toen gewoon heel raar. Zeker voor Europeanen is het heel vreemd om een zwarte man te vergelijken met de Nazi's. Er was iets eigenaardigs aan de hand met hoe deze demonstranten het begrip 'vrijheid' invulden.'

Zo kwam ze op het idee om een boek te schrijven, hoofdzakelijk voor een Amerikaans publiek, waarin ze onderzoekt hoe mensen door de geschiedenis heen het begrip vrijheid invulden. Ze begint helemaal bij Herodotus, maar het zwaartepunt van haar onderzoek ligt in de

Annelien de Dijn.
Foto: Ed van Rijswijk.

achttiende eeuw, bij de Atlantische Revoluties. Dezelfde mensen die de leus 'socialism is not freedom' gebruiken beroepen zich regelmatig op deze revoluties, en met name op de *Founding Fathers*. Volgens rechtse denkers, zoals leden van de *Tea Party*, waren de ideeën van de

Founding Fathers gebaseerd op een invulling van het begrip vrijheid die vooral de nadruk legde op bescherming van individuele rechten en het zo klein mogelijk houden van de invloed van de staat. Historisch onderzoek onderbouwt deze claim maar half. De achttiende-eeuwse revolutionairen probeerden zichzelf te bevrijden van de heersende macht: de aristocratie in het geval van de Fransen en het juk van de Engelsen in het geval van de Amerikanen. Het is dan ook niet vreemd dat ze vrijheid koppelden aan zelfbestuur... 'Daarom wilden zij ook de politieke instellingen democratiseren, dat was volgens hen de enige manier om vrij te zijn. Als één of andere verre koning je bestuurt, en je hebt daar zelf niets over te zeggen, dan ben je per definitie onvrij. Dus om vrij te kunnen zijn wilden zij meer democratische instellingen. Niet per se omdat ze dachten dat die beter zouden werken of dat dat slimmere mensen aan de macht zou brengen, maar omdat zij hun eigen autonomie belangrijk vonden, dus dat jezelf mag meebeslissen over de manier waarop je geregeerd wordt.'

De Dijn is in haar onderzoek naar de Atlantische Revoluties echter ook tot andere conclusies gekomen. Volgens haar koppelden de *Founding Fathers* en de andere achttiende-eeuwse revolutionairen vrijheid aan gelijkheid. 'Socialism' zou dus dichterbij 'freedom' kunnen liggen dan de *Tea Party* denkt. Uit haar onderzoek blijkt dat de revolutionairen van mening waren dat een gezonde democratische zelfbesturende staat alleen

kon blijven bestaan als er geen grote materiële verschillen waren. Dit zou namelijk verstrekkende gevolgen hebben voor de democratie: 'Ofwel de rijken zouden proberen om de democratie omver te werpen, en naar hun eigenbelang gaan regeren, ofwel mensen zonder bezit zouden in opstand komen.' Het is hier belangrijk om te benadrukken dat de Amerikaanse en Franse revolutionairen van de achttiende eeuw geen 'moderne' radicale invulling aan het begrip gelijkheid gaven. 'Het waren geen communisten, ze waren zeker niet voor absolute gelijkheid van bezit. Desalniettemin waren ze er wel van overtuigd dat je geen extreme rijke mensen in de samenleving mocht hebben. Dat was een bedreiging voor democratie en daarom voor de vrijheid.' De Dijn laat zien dat ze actief probeerden om dit gelijkheidsprincipe in de wetgeving te verwerken. De Amerikaanse Founding Fathers veranderden bijvoorbeeld het erfrecht zodat het niet meer mogelijk was om al je bezit te schenken aan de eerste zoon. Het moest verdeeld worden onder alle zonen. Zo zou een toekomstige ophoping van al het kapitaal onmogelijk worden. Aan de andere kant van de oceaan probeerden de Franse Revolutionairen inkomensbelasting in te voeren.

Pas na 1800 veranderde de invulling van het begrip vrijheid radicaal. Belangrijke negentiende-eeuwse denkers, zoals de Britse John Stuart Mill en de Fransman Benjamin Constant, zagen om hun heen dat het democratische experiment gefaald was, en zochten naar een herdefinitie van vrijheid. Zij concludeerden vervolgens dat gelijkheid het tegenovergestelde was van vrijheid. Als iedereen gelijk moet zijn, vormt dat immers een beperking van de individuele rechten. 'Voor een groot deel is die herdefinitie geïnspireerd door een bezorgdheid dat een democratisch systeem zou gaan zorgen voor een materiële herverdeling en ook de bezitsrechten zou aanvallen. Vrijheid betekent niet meer "iedereen mag meedoen aan het bestuur", maar de bescherming van bezitsrechten. Als je deze definitie van hanteert, dan voelt het als een inperking van vrijheid als de staat opeens wetten gaat opstellen die bepalen hoe jij je bezit wel en niet mag herverdelen.' Ook in de twintigste eeuw leeft dit sentiment voort onder neoliberale denkers. Zij hebben ons er van overtuigd, met de strijd tussen de kapitalistische Verenigde Staten en de communistische Sovjet Unie in de achtergrond, dat het streven van materiële gelijkheid zou leiden tot totalitarisme en onvrijheid. 'Als je de teksten van de neoliberalen leest uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw, zeggen ze niet: "het is beter voor de economische groei als de staat zo klein mogelijk blijft". Zij presenteren hun economische ideeën juist als een politieke kwestie. Het betoog van Friedrich Hayek en Milton Friedman is dat regelzucht van de overheid zou leiden tot totalitarisme. Dat is dus geen economische dreiging, maar een politiek gevaar. En in mijn optiek zijn zij er heel goed in geslaagd om

die ideeën naar het onderbewuste van mensen te plaatsen.' Het streven naar materiële gelijkheid werd in de negentiende eeuw geassocieerd met een bedreiging voor vrijheid, en tijdens de Koude Oorlog ook nog eens geassocieerd met de Russische Revolutie, Stalin en socialisme.

EEN HISTORIOGRAFISCHE LACUNE

In de eenentwintigste eeuw is het heersende beeld van de Atlantische Revoluties nog altijd dat de revolutionairen vrijheid slechts gelijkstelden met democratisch zelfbestuur. De koppeling met materiële gelijkheid wordt niet gemaakt. Hoewel na de Koude Oorlog de link tussen gelijkheid en het "kwade" communisme langzaam verdween, is er lange tijd geen aandacht geweest voor het egalitaire karakter van de Atlantische Revoluties. 'Tijdens het bronnenonderzoek zag ik onmiddellijk dat [gelijkheid] een belangrijk argument was voor die mensen, en ik vroeg mij daarom al snel af waarom andere historici zo weinig aandacht hieraan hebben besteed.' De verklaring hiervoor is ten eerste de lange schaduw van het werk *The Age of the Democratic Revolution* van de Amerikaanse historicus Robert Rosewell Palmer. Palmers magnum opus, gepubliceerd in twee delen in 1959 en 1964, heeft een enorme invloed gehad op de historiografie van de Amerikaanse en Franse Revoluties. Palmer bracht de verschillende laat achttiende-eeuwse revoluties met elkaar in verband, en stond zo aan de wieg van '*comparative Atlantic History*'. De revoluties waren volgens hem het resultaat van een botsing tussen nieuwe democratische ideeën en oude aristocratische structuren. Maar Palmer leefde tijdens de hoogtijdagen van de Koude Oorlog, waardoor hij de strijd om materiële gelijkheid nogal negeerde. Hij associeerde dit aspect met het jacobinisme. Deze belangrijke republikeinse politieke club die een cruciale rol speelde tijdens de Terreur (1793-1794), 'zag hij als een soort voorloper van het communisme', aldus de Dijn. 'In de Franse casus bagatelliseert en minimaliseert hij dus dit aspect, en in de Amerikaanse casus praat hij er in het geheel niet over. Want hij probeert de Atlantische Revoluties zo anders mogelijk te maken van de Russische Revolutie van 1917.'

Palmers Koude Oorlog ideeën spelen sinds de val de muur in 1989 een minder grote rol in de historiografie. Toch is het belang van materiële gelijkheid tijdens de revoluties nog maar zelden belicht. De Dijn meent dat deze lacune is ontstaan omdat historici Palmer vooral op een ander punt hebben bekritiseerd. 'De invulling van het begrip democratie bij de revolutionairen was nogal beperkt. Vrouwen en slaven deden sowieso niet mee, zwarte mannen deden slechts sporadisch mee, en zelfs sommige categorieën witte mannen zoals bedienden mochten ook niet stemmen. Er is heel veel geschreven over de beperkte invulling van democratie. Maar omdat de kritiek op Palmer zich vooral heeft gericht op dat punt, heeft men minder aandacht geschonken aan het andere onderbelichte punt, de strijd

voor materiële gelijkheid.’

EEN EVOLUTIE? BIG HISTORY EN INTELLECTUELE GESCHIEDENIS

Met haar boek volgt De Dijn de nieuwe historiografische ontwikkeling binnen intellectuele geschiedenis: Big History. Historici die Big History beoefenen zetten zich veelal af van historici die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw bezig waren met minutieuze reconstructies van bepaalde teksten van één denker of één debat in één bepaalde tijd en op één bepaalde plek. Dit gebeurde vooral in navolging van de *Cambridge School* onder bijvoorbeeld J. G. A. Pocock en Quentin Skinner. Volgens hen brengt alleen de precieze intellectueelhistorische context een werkelijk begrip van het verleden. Om bijvoorbeeld Machiavelli's *Il Principe* (1513) te begrijpen, moet je de Florentijnse staatsman bestuderen in het licht van de vorstenspiegel literatuur van de renaissance, de literaire educatieve werken waarin vorsten van advies werden voorzien. Big History, zoals gepropageerd door David Armitage, onderzoekt daarentegen de verandering van ideeën over veel langere periodes. Bijvoorbeeld het begrip ‘burgeroorlog’ of ‘cultureel verschil’ vanaf de oude Grieken tot de oprichting van de Verenigde Naties. Volgens deze historici voldoen de gedetailleerde onderzoeken niet en is een bredere blik nodig om de geschiedenis te kunnen begrijpen.

De Dijn ziet de meerwaarde van deze nieuwe wending binnen haar vakgebied. Ten eerste biedt de Big History benadering naast een nieuw, breder perspectief ook ruimte voor de voorgaande contextuele aanpak. ‘Het voordeel van de vroegere tendens van de focus op hele kleine debatten is dat er enorm veel detaillistisch werk is gedaan waarop ik kan voortbouwen in mijn nieuwe boek.’ Daar komt nog bij dat het door nieuwe digitale mogelijkheden het veel makkelijker is om meerdere teksten en debatten te analyseren. ‘Zonder de digitalisering had ik mijn werk nooit kunnen doen. Vroeger had ik in allerlei bibliotheken moeten zitten, terwijl nu een groot deel van mijn bronnencorpus online staat. Het is heerlijk om gewoon achter mijn computer te zitten en gewoon naar het woord “vrijheid” te zoeken.’ De Big History benadering sluit volgens de Dijn daarnaast beter aan bij de historische en maatschappelijke behoeftes van deze tijd. ‘Zo gaat het in de geschiedenis. In de jaren negentig vond iedereen cultuurgeschiedenis fantastisch en nu niet meer. Er zijn daar gewoon modes in.’ Ten tweede zijn er ook belangrijke inhoudelijke redenen waarom De Dijn juist positief is over deze nieuwe stroming. Ze vindt het juist belangrijk dat haar werk aansluiting vindt buiten een specialistisch groepje historici. ‘Mensen willen dit soort boeken liever lezen dan een boek over één denker, of over één debatje. Als we gewoon eindeloos door gaan met het reconstrueren van wat bijvoorbeeld de zeventiende-eeuwse Thomas Hobbes met zijn *De Cive* bedoelde, doen we geen recht aan onze discipline, denk ik.’ Een Big History

format zorgt juist voor de aansluiting met het publieke debat.

EGALITAIRE REVOLUTIES ALS USABLE PASTS

De Dijn hecht veel belang aan het publieke component van haar onderzoek. Ze wil juist het contact zoeken met het Amerikaanse publieke debat. Zo vertelt ze over contemporaine rechtse Amerikaanse groeperingen, zoals de Teaparty, en hun moderne invulling van het vrijheidsbegrip. 'Een van de dingen die ik wil laten zien in mijn boek, is dat de Founding Fathers eigenlijk een totaal andere definitie hadden van vrijheid.' Mannen als George Washington, Alexander Hamilton en Thomas Jefferson, bedoelden met vrijheid juist het uitbreiden van democratische instituties. 'Terwijl de Teaparty van vandaag juist het inperken van de macht van de staat bedoelt.' De Dijn wil niet te pertinente uitspraken doen over het gebruik van vrijheid in het hedendaagse politieke (Amerikaanse) discours, en of wij de hedendaagse definiëringen moeten verruilen voor de achttiende-eeuwse concepten. Het is genuanceerder. 'Ik blijf uiteindelijk historicus, maar ik denk dat het voor elke lezer wel duidelijk gaat zijn dat ik het een problematische herdefinitie vind. Ik doe dat op allerlei manieren, bijvoorbeeld door de herdefiniëring te beschrijven als de 'counterrevolutionary definition', want het was dus gericht tegen de Atlantische Revoluties. En wie wil er nu een contrarevolutionair zijn?'

Niemand zal De Dijn beschuldigen van het gelijkstellen van ideeëngeschiedenis tot een vorm van antiquarianisme. Het simpelweg reconstrueren van de intellectuele context van ideeën is niet genoeg. 'Ik denk dat we op zoek moeten gaan naar wat sommige twintigste-eeuwse historici 'usable pasts' noemden: het verleden gebruiken om in het heden te mobiliseren.' Het is geen eenvoudig verhaal waarin wij vroegmoderne ideeën weer actief in het heden moeten gaan gebruiken. De wereld van vandaag de dag is echter onzeker, en geschiedenis zal niemand direct iets leren over de toekomst. Toch kan het een krachtig middel zijn voor verandering, meent De Dijn. 'Ik denk dat het bestuderen van de geschiedenis vertrouwen kan geven om bepaalde dingen te doen, ook al is het geen garantie dat het zich zo opnieuw zal voor doen.' Het verhaal van de egalitaire Atlantische Revoluties kan als een excellente tegenhanger gelden, tegenover het vastgeroeste verhaal waarin vrijheid en gelijkheid tegenpolen zijn. Ze wil een einde maken aan het in de Koude Oorlog gecreëerde beeld waarin materiële gelijkheid geassocieerd wordt met de Russische Revolutie en Stalin. 'Dat is een verhaal dat heel veel generaties van mensen heeft beïnvloed en ik denk dat we daar een narratief tegenover nodig hebben. Dus het gaat niet zozeer over leren, maar inspireren.'

Wat wil ze de historici van morgen meegeven? 'Probeer lol te hebben in wat je doet. Het moet natuurlijk leuk zijn.' Toch vult ze haar eerste antwoord snel aan met een terugblik op het gesprek. 'Ik ben opgevoed

volgens de school van *l'art pour l'art*. Je studeert geschiedenis voornamelijk voor het plezier. Als student was ik het daar ook helemaal mee eens, het was immers een erg aansprekend verhaal. Maar om allerlei redenen ben ik hierover van mening veranderd.' Ideeëngeschiedenis beoefenen is meer dan kunst alleen. 'Bijna alles wat wij doen heeft ergens een soort historische component. Persoonlijk vind ik geschiedenis direct maatschappelijk nuttig. Het is zeker geen simplistisch verhaal (...) maar in onzekere tijden kunnen historische voorbeelden inspiratie bieden als tegenverhalen.'